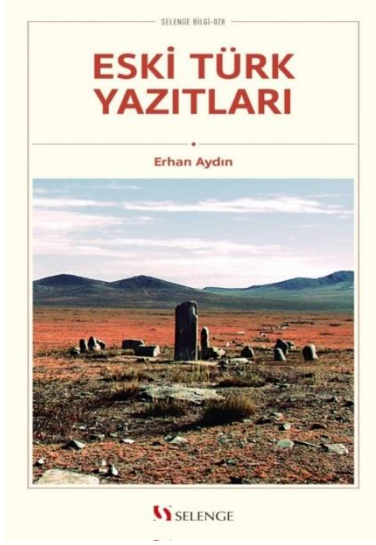

Aydın, Erhan (2022). *Eski Türk Yazıtları*. İstanbul: Selenge Yayınları. 128 sayfa. ISBN: 978-625-7459-33-4

Rukiye TOPUKSUZ *

Türk runik alfabeye Türklerin VII. yüzyıldan itibaren oluşturmaya başladıkları bir yazıt külliyatı bulunmaktadır. Danimarkalı bilgin Vilhelm Thomsen'in alfabeyi çözdüğü 1893 yılından günümüze kadar eski Türk yazıtlarıyla ilgili pek çok çalışma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir.

Türk runik harfli metinler üzerine çalışma yapan bilim insanlarından birisi de Erhan Aydın'dır. Kitap, makale ve bildirimleriyle alana önemli ölçüde katkılar sunan Aydın'ın son yıllarda Türk runik harfli metinlerle ilgili yaptığı çalışmalardan bazıları şöyledir:

• Aydın E. (2021). *Bozkırın Tanıkları: Eski Türkçe Yazıtlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

- Aydın E. (2019). *Sibirya'da Türk İzleri: Yenisey Yazıtları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Aydın E. (2018). *Taşa Kazınan Tarih: Türklerin İlk Yazılı Belgeleri*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Aydın E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Aydın E. (2017). *Orhon Yazıtları, Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Aydın'ın Selenge Yayınları'ndan çıkan *Eski Türk Yazıtları* adlı kitabı da yukarıda listelenen diğer çalışmalarıyla konu bakımından aynı doğrultudadır. Bu kitapla eski Türk yazıtlarına merak duyan her okuyucunun eline derli toplu bir kaynak sunulmuştur. Kitabın hazırlanmasındaki başlıca hedef, yazar tarafından “Okuyucuyu dipnotlara boğmadan yazıt ve yazıtlar dönemi hakkında ana hatlarıyla bilgi vermek, bu nedenle her kesimden okuyucunun keyif alarak okumasını”

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, e-posta: tur-u-kive@hotmail.com ORCID: 0000-0003-3911-7014

sağlamak olarak açıklanmıştır (s. 8).

Kitap, “Ön Söz” ve “Giriş” bölümlerinden sonra “Köktürk ve Uygur Kağanlıkları”, “Türk Runik Alfabeti, Kökeni ve Adlandırması”, “Eski Türk Yazıtları Dönemi”, “Yazıtlardan Örnekler” olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Kitabın sonunda “Kaynaklar” ve “Dizin” bölümü yer almaktadır.

“Ön Söz” (s. 7) bölümünde, Türk runik harflerle ortaya konan ilk yazıttan başlayarak daha sonraki yazıtlarda da tarihlendirme sorunu olduğuna ve araştırmacıların runik harfli metinler hakkında net saptamalarda bulunamadıklarına değinmiştir. Ardından Türk runik harfli metinlerin yalnızca dil bilgisi bakımından incelenmediğine özellikle tarih, coğrafya, sosyoloji, felsefe gibi bilim alanlarının uzmanlarınca da değerlendirildiğine dikkat çekilmiştir.

“Giriş” (s. 9) bölümünde, eski Türk yazıtlarındaki sözcüklerin özelliklerinden ve bu sözcüklerin genelde tüm Türkleri; özeldeyse Uygur, Türgeş, Kırgız gibi Türk boylarını ilgilendirdiğinden bahsedilmektedir.

Aydın, 692 yılında öldüğü bilinen İteriş Kağan’ın adının geçtiği *Çoyr* (*Çöyr~Çoyren*) yazıtıyla Türklerin bilinen ilk yazılı belgelerinin başlatılması gerektiğini belirtmiş ve buradan hareketle de runik harfli yazıtların hangi ölçütlere göre tarihlendirilebileceği hakkında bilgiler vermiştir.

Kitabın “Köktürk ve Uygur Kağanlıkları” (s. 11-26) başlıklı birinci bölümü, “I. ve II. Köktürk Kağanlığı” ile “Uygur Kağanlığı” alt başlıklarından oluşmaktadır.

“I. ve II. Köktürk Kağanlığı” alt başlığında, *Türk* ve *Türük* kelimelerinin hangi yazıtlarda nasıl kullanıldığıyla ilgili bilgiler veren Aydın, *Köl Tegin* ve *Bilge Kağan* yazıtlarında *Türk* yazımının olmamasını ilginç ve önemli bulmuştur. Güney Sibiryaya bölgesinin önemli ve çok yazıt bulunduran bölgesi Yenisey’de de *Türk* kelimesinin *Uybat III (E 71)* ve *Podkuninskaya (E 71)* yazıtlarında iki yerde tespit edildiğinden bahsetmiştir. Ancak ister *Türk* ister *Türük* şeklinde kullanılsın her iki kelimenin de II. Köktürk Kağanlığı için kullanıldığını ifade etmiştir.

Aydın’ın *Türk* kelimesi dışında ayrıca vurguladığı bir başka kelime de *Kutluk*’tur. Kelimenin “*kutlu, talihli, bahtlı*” anlamına geldiğine ancak *Kutluk Devleti* ibaresinden ziyade *II. Köktürk Kağanlığı Devleti* ibaresi kullanımının daha doğru olacağına değinen Aydın, 681’de İteriş Kağan tarafından kurulan II. Köktürk Kağanlığı’nın *Kutluk* adıyla anılmasının Çin kaynaklarında İteriş Kağan’ın *Guduolu* diye anılmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Ardından I. Köktürk döneminden kalan *Bugut*, *Zhaosu (Mongolküree)* ve *Hüyis-Tolgay* yazıtlarıyla ilgili genel bilgiler vermiştir. Bu üç yazıtın Türk runik harfli değil, Soğd ve Sanskrit harfleriyle yazılmış olduğunu; bu nedenle bunları Türk dilinin en eski belgeleri olarak kabul etmenin doğru olmadığını dile getirmiştir (s. 21).

“Uygur Kağanlığı” alt başlığında, Uygurların Uygur-Basmıl ve Karluk ittifakında Köktürlere başkaldırmaları neticesinde 745’te Uygur Kağanlığı dönemini başlattıklarına değinen Aydın, Uygur kağanları hakkında kısa bilgi verdikten sonra Böğü Kağan’ın diğer Uygur kağanlarından farklı olduğunu belirtmiştir. Çünkü Böğü Kağan’ın Mani dinini kabul etmesiyle Uygurlar üzerindeki Soğd etkisi artmıştır (s. 25).

Aydın, ayrıca İç Asya bozkırlarında Uygurların da tıpkı Köktürkler gibi Türk runik harfli yazıtlar bıraktıklarına ve *Uygur* adının bu yazıtlarda on kez tespit

edildiğine değinmiş; bu bağlamda Köktürk Devleti'nin son yıllarında gerçekleşen olayları vermesi bakımından Uygur Kağanlığı'ndan kalan yazıtların önemini vurgulamıştır. *Tes, Tariyat, Şine Usu* ve *I. Karabalgasun* yazıtlarının dönemin kağanları tarafından yazdırılıp diktirildiğine değinerek, bu yazıtların kağanlık yazıtları olarak değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Ardından bu yazıtlar içerisinde yer alan *Suci, II. Karabalgasun, Arhanan* ve *Gurvaljin-uul* yazıtlarına, Uygur yazıtı olarak şüpheyle bakmamız gerektiğini de belirtmiştir (s. 26).

İkinci bölüm, “Türk Runik Alfabeti, Kökeni ve Adlandırması” (s. 27-64) başlığı ile “Eski Türk Yazıtlarının Bulunuşu, Çözümü ve Üzerindeki Çalışmalar”, “Türk Runik Harfli Eski Türk Yazıtları”, “Yenisey (Tuva ve Hakasya) Yazıtları”, “Dağlık Altay Yazıtları”, “Kırgızistan (Tanrı Dağları) Yazıtları” ve “Çin Halk Cumhuriyeti Yazıtları” alt başlıklarından oluşmaktadır.

Aydın, bu bölümde Türk runik alfabetesindeki işaretlerden bahsetmiş; hangi yazıtta hangi işaretlerin kullanıldığına değinmiştir. Türk runik alfabetesinin kökeni ve alfabenin ne zaman icat edildiği konusundaki tartışmalara da değinen Aydın, Türk runik alfabetesinde yer alan harflerin resim yazıdan geliştirilmiş olduğu düşüncesinin tüm harfler için geçerli olmayacağını belirtmiştir. Yazı sisteminin temelini, alfabe kökenli olduğuna işaret etmiş ve yazımdan tasarruf etmek için Türkçede çok kullanılan daha çok sözcük sonu ek başındaki harflerin iki kez değil de bir kez yazılabilmesi için kimi harflerin icat edildiği görüşünü desteklemiştir.

“Eski Türk Yazıtlarının Bulunuşu, Çözümü ve Üzerindeki Çalışmalar” alt başlığında, Türk runik alfabetisiyle yazılmış eski Türk yazıtlarından ilk olarak *Tarih-i Cihan-güşa* adlı eserde Alaaddin Ata Melik Cüveyni'nin bahsettiği belirtilmiştir (s. 33). *Uybat III, Tuba III, Uybat IV, Uybat V* yazıtları ile *Altın Köl I, Altın Köl II, Haya-Baji, Oya, Uybat II, Tuba II, Ak-yüs I* ardından *Bilge Kağan, Köl Tegin* ve *Tonyukuk* yazıtlarıyla ilgili genel bilgiler verildikten sonra yazıtlar üzerine yapılan çalışma ve yayımlar hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Cumhuriyet'ten önce ve sonra eski Türk yazıtlarıyla ilgili yapılan önemli çalışmalara değinilmiş, bu bağlamda güncel yayımlardan hareketle gerek dünyanın farklı bilim merkezlerinde gerekse Türkiye'de yazıtlar hakkında birçok çalışma yapıldığından ve yapılmaya devam edildiğinden bahsedilmiştir.

“Türk Runik Harfli Eski Türk Yazıtları” alt başlığının “Moğolistan'daki Yazıtlar” başlığında, Moğolistan coğrafyasında çok ünlü yazıtların bulunduğu belirtilmiştir (s. 42). Bu yazıtların nerede ve nasıl korunduğu hakkında bilgi verdikten sonra yazıtlarla ilgili envanter çalışması yapılmasının önemine dikkat çekmiştir. Aydın, Moğolistan'daki yazıtların sıralanmasındaki ölçütün o yazıtın ünlü olup olmaması ilkesi doğrultusunda sıralanması gerektiğinden ve sıralamanın buna göre yapılmasının uygun olacağından bahsetmiştir. Moğolistan'da gerek müzelerde gerekse ilk dikildiği ya da yazıldığı yerde bulunan yazıtların tüm adları aynı satırda verilmiş, böylece farklı yazıt gibi algılanma sorununun önüne geçilmek istenmiştir. Ayrıca Moğolistan'daki Türk runik harfli 125 yazıtın envanter kaydı verilmiştir.

“Yenisey (Tuva ve Hakasya) Yazıtları” alt başlığında, yazıtlar üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilerek bu yazıtların Moğolistan'daki yazıtlardan daha fazla olmasına karşın yazıtların adlandırılmasında bir karışıklığın yaşanmadığı belirtilmiştir. Ayrıca başlangıçtan günümüze kadar Türk dünyasında yazıtlarla ilgili yapılan başlıca çalışmalardan da söz edilmiştir (s. 51).

Ardından Radloff'un verdiği kısaltmalarla birlikte “Numaralı Yenisey Yazıtları” başlığında 154 ve “Numarasız Yenisey Yazıtları” başlığında 21 yazıtın envanter kaydı verilmiştir.

“Dağlık Altay Yazıtları” alt başlığında, “Dağlık Altay Yazıtları Projesi” çerçevesinde bu bölge yazıtlarının yeni estampajlarının alındığı, yeni okuma ve anlamlandırmaların yapıldığı ifade edilmiştir. Tüm materyallerin 2012 yılında *Katalog Drevnetyurkskih Runičeskih Pamyatnikov* adlı çalışmada yer almasından bahsedilmiş, bu bağlamda 90 yazıtın envanter kaydı diğer yayımların da karşılaştırılması ile düzenlenerek sunulmuştur.

“Kırgızistan (Tanrı Dağları) Yazıtları” alt başlığında, *Kırgızistan* veya diğer adıyla *Tanrı Dağları* yazıtları olarak da bilinen yazıtlar üzerinde durulmuş; özellikle *Talas* yazıtlarında oval biçimli taşlar üzerine yazılan *otuz oğlan* gibi diğer yazıtlarda hiç karşılaşılmayan kelime ve kelime gruplarının varlığına dikkat çekmiştir (s. 62). Ardından da Rysbek Alimov'un *Tanrı Dağı Yazıtları, Eski Türk Runik Yazıtları Üzerine Bir İnceleme* adlı çalışması temel alınarak oluşturulmuş Kırgızistan bölgesinde bulunan toplam 42 yazıtın envanter kaydı verilmiştir.

“Çin Halk Cumhuriyeti Yazıtları” alt başlığında, Çin Halk Cumhuriyeti'nde bulunan Türk runik harfli yazıtların bulunduğu bölge hakkında bilgi verildikten sonra Turfan Yar-gol'deki mağara duvarı yazıtları hakkında çalışma yapan kişilerden bahsedilmiştir. Aydın, 2021 yılında yayımlanan *Bozkırın Tanıkları, Eski Türkçe Yazıtlar* adlı eserinde Çin Halk Cumhuriyeti'nde yer alan yazıtlardan *Karı Çor Tegin (Xi'an), Cimsar, Kumtura ve Hoten Çubuğu*'nun tanıtım ve yeni bir yayımını yaptığını değinmiş ve bu yazıtlara verilen türlü adlarla 9 yazıtın envanter kaydını vermiştir (s. 64).

Üçüncü bölüm, “Eski Türk Yazıtları” (s. 65-78) başlığı ile “Eski Türk Yazıtları Dönemi Türkçesinin Genel Yapısı”, “Eski Türk Yazıtları Dönemi Türkçesinin Ses Bilgisi Özellikleri”, “Ünlüler”, “Ünsüzler”, “Eski Türk Yazıtları Döneminin Biçim Bilgisi Özellikleri”, “Eski Türk Yazıtları Döneminin Leksik ve Diyalektik Özellikleri” alt başlıklarından oluşmaktadır.

“Eski Türk Yazıtları Dönemi Türkçesinin Genel Yapısı” alt başlığında, Köktürkçenin eski Türkçe döneminin ilk bölümü olduğundan ve dönemin adlandırma çeşitliliğinden bahsedilmiştir. Eski Türk runik alfabesiyle oluşturulmuş yazıtlar dönemi, en eski tarihli yazıt *Çoyr (Çöyr~Çoyren)* ile başlatılmış ve Uygur Kağanlığı geç dönem yazıtı olan *I. Karabalgasun* ile bitirilmiştir. Aydın, *Irk Bitig*'in bu dönem içinde yer alıp almamasının tartışıldığını ve kâğıda yazılı Türk runik metinlerinin de yazıtlar dönemi Türkçesi içerisinde değerlendirmenin açıklık kazanmadığını belirtmiştir (s. 65).

“Eski Türk Yazıtları Dönemi Türkçesinin Ses Bilgisi Özellikleri” alt başlığında, Türk runik alfabesindeki işaretlerin ses değerlerinin Thomsen'in çözümünden bugüne kadar tam olarak hangi işaretin hangi sesi karşıladığının netlik kazanmadığı belirtilmiş ve bu konu Radloff ve Thomsen'in çalışmalarından örneklerle desteklenmiştir.

“Ünlüler” ve “Ünsüzler” alt başlıklarında, Türk runik harfli yazıtlarda ünlülerin ve ünsüzlerin yazımında belirli kuralların varlığından bahsedilmiş, ayrıca yazıtlarda kullanılan noktalama işareti hakkında da bilgi verilmiştir. Daha sonra ses bilgisi, şekil bilgisi ve yazıtlardaki söz varlığına değinilmiştir. Aydın, *Köl Tegin*,

Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor, Tariat ve Şine Usu gibi daha özenle oluşturulmuş yazıtların yazımını anahtar kabul etmiş, bu bağlamda diğer yazıtların farklı yazımlarının bu yazıtlarla karşılaştırılarak doğru yazımın elde edilebileceğini ifade etmiştir (s. 72).

“Eski Türk Yazıtları Döneminin Biçim Bilgisi Özellikleri” alt başlığında, eklerin ilk hallerinin bu dönemde karşımıza nasıl çıktığından ve bu eklerin bazı önemli eserlerde geçen eklerle karşılaştırılması gerektiğinden bahsetmiştir.

“Eski Türk Yazıtları Döneminin Leksik ve Diyalektik Özellikleri” alt başlığında, yazıtlarda tarih kayıtlarının bulunmaması yanında yazıtın hangi Türk dili boyu tarafından yazıldığı ve dikildiğinin bilinmemesi sorununa da değinilmiştir. Aydın, hangi yazıtın hangi boyca yazıldığı konusundaki kuşku ortadan kalkmadıkça sağlıklı bilginin elde edilemeyeceği görüşünü yazıtlardan verdiği çeşitli örneklerle desteklemektedir. Ayrıca az satırlı yazıtlarda adı geçen boy adlarıyla yazıtın yazıcısından kaynaklanan farklı yazımların olabileceği görüşüne yer vermiş ve görüşünü desteklemek için yazıt sahibi ile boy adlarını ilişkilendirdiği bir liste eklemiştir (s. 77-78).

Dördüncü bölüm “Yazıtlardan Örnekler” (s. 79-120) başlığı ile “Moğolistan’daki Yazıtlardan Örnekler”, “Yenisey (Tuva ve Hakasya) Yazıtlarından Örnekler”, “Dağlık Altay Yazıtlarından Örnekler”, “Kırgızistan Yazıtlarından Örnekler”, “Çin Halk Cumhuriyeti Yazıtlarından Örnekler” alt başlıklarından oluşmaktadır.

“Moğolistan’daki Yazıtlardan Örnekler” alt başlığında, “Köl Tegin” (s. 79), “Bilge Kağan” (s. 85), “Tonyukuk” (s. 89), “Ongi” (s. 94), “Küli Çor” (s. 96), “Tes” (s. 98), “Tariat (Terhin)” (s. 99), “Şine Usu” (s. 101), “Suci” (s. 104), “II. Karabalgasun” (s. 106), “Handigay (Hangita-Hat)” (s. 106), “Hayto-Tamir XIV” (s. 107) yazıtlarından bahsedilmiş; ardından yazıtların bazı yüzlerinin önce Türk runik harfli yazımı, transkripsiyonu ve günümüz Türkçesine aktarımı verilmiştir.

“Yenisey (Tuva ve Hakasya) Yazıtlarından Örnekler” alt başlığında, “Uyuk-Turan (E 3)” (s. 108), “Barık III (E 7)” (s. 109), “Elegest I (E 10)” (s. 110), “Çaa-Höl V (E 17)” (s. 111), “Çaa-Höl VII (E 19)” (s. 112), “Altın-Köl I (E 28)” (s. 112), “Bay-Burun I (E 42)” (s. 114), “Kızıl-Çıraa I (E 43)” (s. 115), “Tuva D (E 51)” (s. 116) yazıtlarından bahsedilmiş; ardından yazıtların satırlarının önce Türk runik harfli yazımı, transkripsiyonu ve günümüz Türkçesine aktarımı verilmiştir.

“Dağlık Altay Yazıtlarından Örnekler” alt başlığında, “Yalbak-Taş XIII (A 39)” (s. 117) ve “A 78. Kurgak I” (s. 117) yazıtları verilmiştir. *Yalbak-Taş XIII (A 39)* yazıtının toplam 9 işaret ve tek satırdan oluştuğundan; *A 78. Kurgak I* yazıtının toplam 85 işaretten oluşan bir satır olduğundan, içeriğinden ve yazıtın ilk bulunduğu yerde olduğundan bahsedilmiştir.

“Kırgızistan Yazıtlarından Örnekler” alt başlığında, “Talas II (K 2)” (s. 118) ve “Koçkar VII (K 27)” (s. 119) yazıtlarından bahsedilmiş; ayrıca *Talas II* yazıtının 8 satırının önce Türk runik harfli yazımı, transkripsiyonu ve günümüz Türkçesine aktarımı verilmiştir. *Koçkar VII (K 27)* yazıtının Koçkar bölgesinde ele geçen çok sayıda kaya yazıtlarından biri olduğu ifade edilmiştir.

“Çin Halk Cumhuriyeti Yazıtlarından Örnekler” alt başlığında, “Karı Çor Tegin (Xi’an)” (s. 119) yazıtı hakkında genel bilgiler verildikten sonra yazıtın iki

dilli mezar taşı oluşundan bahsedilmiştir. Yazıtın Çince bölümünün ilk satırı da verilmiş, toplam 17 satırlık Türkçe metnin her satırında bir iki sözcük bulunduğundan satırların yan yana yazılmasıyla 3 satırlık kısa bir metin elde edildiğinden bahsedilmiştir. Bu bağlamda soy kütüğü niteliği taşıdığı ifade edilen eski metnin ise 17 satırının önce Türk runik harfli yazımı, transkripsiyonu ve günümüz Türkçesine aktarımı verilmiştir.

“Kaynaklar” (s. 121) bölümünde kitapta yararlanılan çalışmalara yer verilmiş ve kitabın sonuna kavramlara daha kolay ulaşılması için “Dizin” (s. 127) bölümü eklenmiştir.

Yazıtların bulunduğu coğrafyada araştırma ve incelemeler gerçekleştiren Aydın tarafından okuyucuya sunulan *Eski Türk Yazıtları*; eski Türk dili ile ilgili çalışmalar yapan, yapmak isteyen ve bu alana ilgi duyanlar için faydalı bir çalışmadır. Bu çalışma ile Türklük bilimi ve Türk dili araştırmalarına sunduğu katkılarından dolayı Prof. Dr. Erhan Aydın’a teşekkür ediyoruz.